

บทวนกรอบคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ และความสำคัญของคนกลางทางการเมือง และเศรษฐกิจในการศึกษาชนบท

Reviews of Concepts of Patron-Client Relations and the Importance of Political and Economic Brokerage in Village Studies

จามะรี เชียงทอง

Jamaree Chiengthong

บทคัดย่อ

บทความนี้ทบทวนกรอบคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ในงานศึกษาชนบทไทยตั้งแต่รุ่นบุกเบิกในงานศึกษาที่บางซัน ปี ค.ศ.1949 จนถึงปัจจุบัน แม้ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองที่ระบบทุนนิยมเติบโตขึ้น จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชนบทอันทำให้ชาวบ้านมีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและการเมืองมากขึ้น แต่ระบบอุปถัมภ์ที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ไม่เท่าเทียมกันก็ยังคงดำรงอยู่ ภายใต้การต่อสู้ทางเศรษฐกิจการเมืองที่ชนบทมีความสำคัญในฐานะการต่อสู้ทางการเมืองสมัยใหม่

คำสำคัญ: ระบบอุปถัมภ์, คนกลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ, บรรดาผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น, การศึกษาชนบท, ความยากจนในชนบท

Abstract

This article reviews the concepts of Patron-Client Relations and Political and Economic Brokerage in village Studies in Thailand, from the time of Bang Chan Study in 1949 to the present day. Though economic and political changes under capitalism have affected transformation in the rural area resulting in more economic-political movements in the rural area, patron-clients relations which reflect unequal economic-political power still remains important in contestation for power where the rural sector is an important battleground in modern politics.

Keywords: Patron-Client Relations, Political and Economic Brokerage, Local Influentials, Village Studies, Rural Poverty.

มรดกงานเขียนทางชนบทศึกษา: จากโครงสร้างหลวมถึงคู่ตรงข้ามระหว่างรัฐกับชาวนา (ค.ศ.1949-1979)

งานชนบทศึกษาในทางมานุษยวิทยาในตะวันตก ในศตวรรษที่ 19 และ 20 มักเป็นงานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี แต่นอกเหนือจากงานเขียนเชิงวัฒนธรรม ก็ยังมีงานเขียนเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของ “ชาวนา” ในเชิงการเมืองและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในช่วงเปลี่ยนผ่าน (transition) จากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม

Teodor Shanin (1979) ตั้งข้อสังเกตว่า การปฏิวัติชาวนาในจีน (1949) จนถึง การปฏิวัติชาวนาในคิวบาและเวียดนามในเวลาต่อมา ได้ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาชาวนาในเชิงการเมืองเป็นอย่างมาก

ในประเทศไทย งานศึกษาชาวนาที่ริเริ่มโดยนักมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยคอร์เนลที่สร้างทีมศึกษาสังคมชาวนาที่บางชั้นในภาคกลางใกล้กรุงเทพฯ จากปี 1949 ถือเป็นงานศึกษาที่ให้ความสนใจบทบาทของชาวนาในเชิงการเมืองเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากไทยอยู่ในภูมิภาคที่ใกล้ชิดกับจีนและเวียดนาม (รายละเอียดการทบทวนประวัติงานศึกษาหมู่บ้านในเชิงมานุษยวิทยาในแง่มุมต่าง ๆ สามารถดูได้จาก อานันท์, 2543 และ Chayan, 1993)

กรอบคิดเรื่อง “โครงสร้างหลวม” ที่ทีมวิจัยใช้อธิบายชนบทไทย ที่ได้รับอิทธิพลมาจาก Embree (1950) มีอิทธิพลต่อวาทกรรม “บุคลิกภาพชาวนาไทย” ของ Herbert Phillips (1965) ที่มองว่า ชาวนาไทยนั้น ง่าย ๆ สบาย ๆ ไม่ได้เคร่งครัด ยึดติดในกฎระเบียบ และมักพยายามหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าและความขัดแย้ง ทำให้มองว่าสังคมไทยไม่ได้มีการรวมตัวกันเชิงการเมืองในระดับชนบท นอกจากนั้นฐานะทางเศรษฐกิจของชาวนาในชนบทก็ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ดังนั้นจึงมีแนวโน้มจะมีการลุกฮือทางการเมืองโดยกลุ่มชาวนา ดังเช่นที่เกิดขึ้นในโลก

ในเวลาต่อมา Sharp and Hanks (1978) สังเกตโครงสร้างลำดับชั้นแบบผู้ใหญ่ผู้น้อย ในชนบท อันเป็นกลุ่มก้อนอำนาจในแนวดิ่ง นำไปสู่ความเชื่อมโยงกับกรอบคิดเรื่องระบบฝักฝ่าย หรือสมัคพรพรรคพวก (entourage) ซึ่งเป็นการรวมกลุ่ม

(อย่างหลวม ๆ) ในแนวคิด ที่ผู้นำกลุ่มหรือผู้อุปถัมภ์มีลูกน้องในสังกัดที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่าตน เป็นระบบความสัมพันธ์ต่างตอบแทน (reciprocal relationship) ซึ่งลูกน้องหรือผู้ได้อุปถัมภ์คาดหวังว่าจะได้รับการปกป้องคุ้มครอง แลกกับการรับใช้ บางประการให้กับผู้อุปถัมภ์ แต่ภายใต้โครงสร้างหลวมแบบไทยนี้ ลูกน้องก็สามารถเปลี่ยนสังกัดไปอยู่กับผู้อื่นได้

อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 1970 กรอบคิดที่มองว่าชนบทไม่มีความแตกต่างทางชนชั้น ก็เริ่มถูกท้าทาย เช่น Potter (1976) (พ.ศ.2519) ซึ่งศึกษาหมู่บ้านที่เชียงใหม่ มองว่ามีความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจในชนบท กล่าวคือ มีความแตกต่างระหว่างคนระดับใหญ่โตที่เป็นเจ้าของที่ดินและชาวนารวย กับคนตัวเล็ก ๆ ระดับรากหญ้าที่มีที่ดินขนาดเล็กหรือไร้ที่ดิน แต่ถึงแม้จะให้ความสำคัญกับชนชั้นทางเศรษฐกิจ ระหว่างชนชั้นชาวนารวย กลาง จน แต่เขาก็ยอมรับว่า การเมืองในชนบทไทยมีลักษณะที่เป็นฝักฝ่ายหรือสมัครพรรคพวกในแนวคิด มากกว่าการเผชิญหน้าทางชนชั้น โดยที่หัวหน้าแต่ละฝ่ายหรือแต่ละสมัครพรรคพวก ต่างก็พยายามช่วงชิงการสนับสนุนจากชาวบ้านจากทุกฐานะในหมู่บ้านให้มาเป็นลูกน้องของตน

ตรงข้ามกับความเชื่อเดิมว่า ชาวนาไทยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทางการเมือง กลับปรากฏว่า ในช่วง พ.ศ.2500-2523 เป็นช่วงเวลาแห่งการเผชิญหน้าระหว่างรัฐ กับชาวนา “หัวแข็ง” บางส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคใต้ ช่วงเวลาดังกล่าวจึงถือเป็นช่วงเวลาแห่งการปราบปราม “ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์” และชาวนาที่เข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ งานเขียนที่สะท้อนภาพการเผชิญหน้านี้นี้ ได้แก่งานเขียน เช่น “The Current Situation in the Thai Countryside” ของ Andrew Turton (1978) ได้นำเสนอประเด็นเรื่องความยากจนในชนบท และความรุนแรงที่รัฐกระทำต่อชนบทเพื่อควบคุมชนบทให้อยู่ใต้อำนาจรัฐ ชนบทถูกมองว่าอยู่ในสถานะเปราะบางที่ถูกกระทำ ในขณะที่รัฐเป็นตัวแทนอำนาจของคนชั้นนำ

ซึ่งกรอบการวิเคราะห์การเผชิญหน้าแบบคู่ตรงข้ามเช่นนี้เป็นกรอบคิดแบบมาร์กซิสต์ อันเป็นกรอบคิดที่แพร่หลายในงานชนบทศึกษาในประเทศไทยที่สามในทศวรรษ 1970

แม้ชนบทจะถูกมองว่าเป็นเบื้องล่างที่ถูกกระทำ ชนบทก็มิได้ยอมจำนน แต่ได้มีการก่อตั้งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยปลายปี พ.ศ.2517 อันเป็นผลพวงจากการตื่นตัวของชาวนา เพื่อเรียกร้องสิทธิตามระบอบประชาธิปไตยในที่ดิน ค่าเช่า รวมทั้งราคาผลผลิตที่เป็นธรรม โดยการเคลื่อนไหวนี้เติบโตตามการเคลื่อนไหวทางการเมืองของสหพันธ์นิสิตนักศึกษา เพื่อเรียกร้อง**ระบบประชาธิปไตย** และการมีส่วนร่วมทางการเมืองจาก พ.ศ.2514 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวตามระบอบประชาธิปไตยเช่นนี้ได้ถูกปราบปรามโดยอำนาจรัฐใน พ.ศ.2519 (กนกศักดิ์, 2530) จึงอาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชนบทค่อนข้างอยู่ในสถานะที่ตึงเครียด และรัฐเป็นผู้กระทำการที่ถูกจับจ้องด้วยความหวาดระแวง

บรรดาอำนาจต่างๆ ในท้องถิ่นในฐานะตัวกลางโครงสร้างการอุปถัมภ์โดยรัฐ

ในปี พ.ศ.2528 มีการจัดสัมมนาเรื่อง “หมู่บ้านกับรัฐในไทยศึกษา” ซึ่งต่อมาได้มีการปรับปรุงบทความที่มีการนำเสนอในงานสัมมนาดังกล่าวมารวมตีพิมพ์เป็นเล่ม ภายใต้ชื่อ **รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา** (อนัญญา ภูซงคกุล (บ.ก.), 2533)

ในหนังสือรวมเล่มดังกล่าว มีบทความของ แอนดรู เทอร์ตัน เรื่อง “บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบท” ที่สะท้อนให้เห็นจุดเปลี่ยนของเทอร์ตันจากการคิดเรื่องคู่ตรงข้าม มาสู่การให้ความสำคัญกับบทบาทของ **ผู้นำท้องถิ่น** (รวมทั้งผู้ที่มีอิทธิพลนอกกฎหมาย) ที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อชนบทเข้ากับพื้นที่ที่กว้างกว่าในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และแม้แต่ในระดับชาติ (และดูงานอื่นเพื่อเปรียบเทียบเช่น ผาสุก และสังคีต (บ.ก.), 2535) ทั้งนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐใช้กระบวนการเช่นไรในการเข้าควบคุมท้องถิ่น

เทอร์ตันกล่าวถึงบรรดาอำนาจท้องถิ่นเหล่านี้ว่าเป็นชาวนาระดับผู้นำในชุมชน รวมทั้งกลุ่มคนระดับนำอื่นๆ เช่น พ่อค้า เจ้าหน้าที่ระดับหมู่บ้าน โดยมองว่า พวกเขา “อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ เพราะมีเส้นสายโยงใยและมีพันธมิตรอยู่นอกหมู่บ้าน อีกทั้งได้เปรียบเพราะมีบทบาทเป็นผู้ “เชื่อมโยง” ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านเข้ากับโครงสร้างของรัฐ และของตลาด...” “คนกลุ่มนี้เป็นผู้รับประโยชน์จากการอุปถัมภ์ของรัฐในลักษณะต่างๆ ในทางเศรษฐกิจ การอุปถัมภ์ที่ว่ามีได้จำกัดอยู่เพียงการเข้าถึงสินเชื่อกับวัตถุดิบทางการเกษตร ...แต่ยังได้รับเงินเดือน ค่าธรรมเนียม เบี้ยเลี้ยง เบี้ยประชุม การรับส่วนแบ่งจากงบประมาณของทางการ จากเงินแจกทางการเมือง ได้ข้อมูลข่าวสารเศรษฐกิจที่สำคัญ...” รวมทั้ง “มีโอกาสดำรงผู้มีอำนาจ” (เทอร์ตัน, 2533: 50-51 เน้นโดยผู้เขียน)

เขามองว่าคนกลางที่มีบทบาทผู้นำเหล่านี้ ได้ “แยกตัว” ออกจากชาวบ้านส่วนใหญ่โดยที่คนเหล่านี้ใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจรัฐมากกว่ากับชาวบ้านยากจนในท้องถิ่นของเขาเองเสียอีก (เทอร์ตัน, 2533: 53-54)

แต่กระนั้น ผู้นำที่เป็นตัวกลางเหล่านี้ก็ได้รวมตัวเป็นเนื้อเดียวกัน หากแต่มีความหลากหลาย อันอาจแบ่งได้เป็นสามกลุ่มย่อย ได้แก่ **หนึ่ง**) พวกที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีที่ไม่ต้องอาศัยการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจจากรัฐ แต่ก็ยังต้องการอาศัยอำนาจจากรัฐในประเด็นอื่น **สอง**) “พวกที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยการสนับสนุนทางเศรษฐกิจจากรัฐ ซึ่งหากว่าไม่ได้รับการตอบสนองอย่างพอเพียงก็อาจจะหันไปเห็นพ้องกับความคิดและการกระทำของชนระดับที่ต่ำกว่าตน (ต่ำกว่าในแง่เศรษฐกิจและสังคม)” และ **สาม**) “พวกที่มีได้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี แต่กลับร่วมมือเต็มที่กับชนชั้นนายทุน และชนชั้นข้าราชการในท้องถิ่น” (เทอร์ตัน, 2533: 55) ซึ่งการรวมตัวเป็นพันธมิตรจะผันแปรไปตามประเด็นปัญหาที่แตกต่างกันไป

ในช่วงต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกๆ (อันเป็นช่วงเวลาในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ด้วย) รัฐมุ่งสร้างผู้นำชุมชนให้เป็นฐานอำนาจรัฐ อันทำให้ชุมชนอ่อนพลังลง ในขณะที่อำนาจรัฐเหนือชุมชนเข้มแข็งขึ้น ประเด็นสำคัญในการนำเสนอของเทอร์ตันก็คือ การที่ผู้นำในชุมชนก้าวตัวขึ้นมาเป็นคนกลางระหว่างชาวบ้านกับรัฐ

อันทำให้รัฐกลายเป็นผู้อุปถัมภ์ของคนเหล่านี้ ในขณะที่คนกลางเหล่านี้สามารถกลายเป็นผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น “อุปถัมภ์” ชาวบ้านในระดับล่างได้อีกทีหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เขาสังเกตแนวโน้มการก่อตัวของ**องค์กรบริหารในระดับท้องถิ่น** เช่นสภาตำบลที่ได้มีศักยภาพเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ.2518 เป็นต้นมา จากนโยบายเงินผัน อันทำให้ชุมชนสามารถมีเงินในการวางแผนการพัฒนาท้องถิ่นของตน แต่กระนั้น พวกกลุ่มผู้นำในชุมชนก็มักจะเข้ามาแทรกแซงการจัดสรรผลประโยชน์ให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มตน หรือกับความต้องการของทางราชการ “โดยมิได้ทำตามข้อเสนอของชาวบ้าน หรือมิได้ทำตามแม้แต่สิ่งที่สภาตำบลตัดสินใจแต่อย่างใด” (เทอร์ตัน, 2533: 63)

แตกต่างจากกิจกรรมในสภาตำบล เขามองว่าชาวบ้านที่เคลื่อนไหวในองค์กรทางการเมืองหรือที่เกี่ยวกับที่ดินทำกิน (**อันเป็นผลประโยชน์ส่วนรวมจริง ๆ**) จะมีศักยภาพในการมีส่วนร่วม และในการวิพากษ์วิจารณ์ผู้นำมากกว่า

ความเติบโตของระบบทุนนิยมและนักการเมืองที่เกี่ยวข้องกับทุนในยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ: ระบบอุปถัมภ์โดยทุนการเมือง

แตกต่างจากประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาค พรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยมิได้ประสบความสำเร็จในทางการเมือง ในทางตรงกันข้าม ระบบทุนนิยมในประเทศไทยกลับเติบโตอย่างต่อเนื่อง และนักการเมืองที่เกี่ยวข้องกับทุนก็เติบโตอย่างต่อเนื่องเช่นกัน

แม้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จะเป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากทหาร และเป็นนายกรัฐมนตรียาวนานถึงแปดปี ในทศวรรษ 2520 โดยที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งโดยตรง แต่ก็เป็นนายกรัฐมนตรีที่ได้รับการเลือกตั้งในระบอบรัฐสภา

อย่างไรก็ตาม มีการวิจารณ์รัฐบาลพลเอกเปรมว่าเป็นประชาธิปไตยครึ่งใบ เพราะนายกรัฐมนตรีไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แม้สภาจะมาจากการเลือกตั้งก็ตาม

ถึงแม้รัฐบาลพลเอกเปรมจะให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชน อันทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มเติบโตขึ้น และมีการรวมกลุ่มทำงานเป็นเครือข่าย

รวมทั้งการทำงานในชนบท เช่นเครือข่ายเกษตรกรในภาคเหนือที่มีการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินในเขตป่า แต่รัฐก็ยังมิมีบทบาทเป็นผู้รื้อในสายตาของนักเคลื่อนไหว โดยเฉพาะเมื่อรัฐยังคงพยายามผลักดันชาวบ้านออกจากการทำกินในเขตป่า

ในช่วงยุคประชาธิปไตยครึ่งใบที่ยาวนานแปดปีนี้ ข้อวิพากษ์วิจารณ์การเมืองส่วนใหญ่จะอยู่ที่ครึ่งของการเมืองที่ไม่ได้เป็นประชาธิปไตย คือ นายกษัตริย์ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง มากกว่าจะไปอยู่ที่ครึ่งที่เป็น “ประชาธิปไตย” แบบเลือกตั้งที่พรรคการเมืองเติบโตขึ้นมาพร้อมกับการเติบโตของทุน

ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงมองว่า หนังสือสองนคราประชาธิปไตยของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง พ.ศ.2538) มีความสำคัญที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของพรรคการเมืองที่เกี่ยวพันกับการเติบโตของระบบทุนนิยม

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2546 พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2538) ตั้งข้อสังเกตเรื่องการเติบโตของพรรคการเมืองเข้าสู่อำนาจทางการเมือง เขากล่าวว่า “เมื่อการแข่งขันทางการเมืองเข้มข้นขึ้น อาจมีการใช้กำลังข่มขู่หรือกดดันชาวบ้านมากขึ้นนอกเหนือไปจากการใช้เงินทองเข้าล่อใจ แต่ในความเป็นจริง สิ่งนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาก ซึ่งอาจเป็นเพราะสิทธิเสรีภาพของประชาชนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้รับการรับรองมากขึ้น มาตรการที่นักการเมืองใช้เสริมความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในการดึงคะแนนเสียงจากชาวชนบท จึงเหลือเพียงการใช้เงิน ทางเป็นสินน้ำใจ” (เน้นโดยผู้เขียน)

เขากล่าวเพิ่มเติมว่า การที่พลเอกเปรมไม่ตั้งพรรคการเมือง “ทำให้ไม่มีการใช้ข้าราชการกองการเลือกตั้ง” การเลือกตั้งที่เคยเป็นการ “ผูกขาด” ของภาครัฐบาล มาบัดนี้ ได้รับการ “แปรรูปเป็นวิสาหกิจของเอกชน” ไปเสียแล้ว นั่นคือ การซื้อเสียงจากชาวบ้าน

อันที่จริง เอนกอธิบายเหตุผลในการซื้อเสียงอย่างน่าสนใจว่า เป็นเพราะหลังปี 2516 “ไม่มีใครกุมอำนาจรัฐได้โดยอาศัยเพียงกองทัพ หรือสมาชิกวุฒิสภาที่มาจากการแต่งตั้ง การมีพรรคและนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งสนับสนุน

เป็นสิ่งสำคัญยิ่งยวด ตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนฯ กลายเป็นสะพานทอดไปสู่การเป็นรัฐมนตรี หรือนายกรัฐมนตรี เหตุนี้จึงยอมเสียเงินทองกันมากมาย เพื่อให้ได้รับการเลือกตั้ง” (เอนก, 2546: 27-28)

ถึงแม้ว่าเขาจะกล่าวว่าการซื้อขายเสียง ส่วนหนึ่งเกิดเพราะชาวบ้านยากจน และเพราะระบบอุปถัมภ์ (หน้า 27) แต่เขาก็กล่าวชัดเจนว่า การจ่ายเงินไม่ใช่การกำหนดชัยชนะที่พอเพียง หากแต่นักการเมืองต้องทำมากกว่าจ่ายเงิน หากแต่ต้อง “หล่อเลี้ยงระบบอุปถัมภ์ซึ่งคอยช่วยเหลือเกื้อกูลท้องถิ่นในช่วงก่อนและหลังการเลือกตั้ง เพราะสิ่งนี้ชี้ขาดว่าใครจะกำชัยชนะในการแข่งขันทางการเมืองได้มากกว่าสิ่งอื่นใด” (หน้า 32)

นอกจากนั้น เขายังกล่าวว่า การซื้อขายเสียง “ไม่ได้เป็นเรื่องความเห็นแก่ตัว ไม่รับผิดชอบต่อส่วนรวมอย่างที่ชนชั้นกลางหรือคนในเมืองเข้าใจ หากมีธาตุของการประเมิณผลงานในอดีตของผู้สมัครและผลประโยชน์ที่คาดว่าผู้สมัครจะนำมาให้แก่ชุมชนเช่นกัน” (หน้า 32)

ดังนั้น เพื่อความเป็นธรรมต่อเอนกที่มักจะถูกอ้างว่า กล่าวหาว่าชาวบ้านขายเสียงเพราะ “โง่ จน เจ็บ” จะเห็นความจริงๆ แล้ว เอนกเป็นนักวิชาการจำนวนน้อยที่พยายามวิเคราะห์ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน “ครั้งที่ เป็น “ประชาธิปไตย” ของสภาที่มาจากการเลือกตั้ง” และกลไกการช่วงชิงฐานอำนาจในชนบทโดยทุนการเมือง

นอกเหนือจากงานศึกษาของเอนก (2546) งานศึกษาของชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) อันเป็นงานเขียนในช่วงทศวรรษ 2530 เช่นกัน ได้พยายามวิเคราะห์ “พฤติกรรมทางการเมืองของชาวนา” เช่นกัน โดยกล่าวถึง การรวมตัวกันเป็น “เครือข่ายของผู้อุปถัมภ์” (ชาติชาย, 2533: 229) ภายในชุมชนในระดับหมู่บ้านและสูงกว่าระดับหมู่บ้าน โดยที่จุดเน้นการอธิบายอยู่ที่ “การเมือง” ในระดับพื้นที่ เขากล่าวถึง เจ้าของที่ดิน หรือข้าราชการ หรือผู้มีฐานะอื่น รวมทั้งกลุ่มเครือญาติที่เป็นตัวกลางเชื่อมต่อชาวบ้านที่ไร้อำนาจ เข้ากับผู้ที่มีอำนาจที่อยู่นอกหมู่บ้าน เพื่อขอรับความช่วยเหลือในด้านต่างๆ สร้างเป็นเครือข่ายการอุปถัมภ์

ชาติชายใช้กรอบคิดเรื่องทฤษฎีแลกเปลี่ยนของ Peter Blau (1964) **Exchange and Power in Social Life** และกรอบคิดเรื่อง เครือข่ายทางสังคม หรือ Social Networks ของ John Barnes (1969) “Network and Political Process” in **Social Networks in Urban Situation** อันเป็นกรอบคิดทางรัฐศาสตร์ในยุคนั้น แต่เขาได้ผสมผสานความคิดทางรัฐศาสตร์เรื่องการแลกเปลี่ยนทางการเมือง เข้ากับ กรอบคิดทางวัฒนธรรมชาวนาแบบมานุษยวิทยา ดังนั้น เขาจึงประยุกต์กรอบคิด เรื่องเครือข่ายการแลกเปลี่ยนทางการเมืองกับระบบอุปถัมภ์ในสังคมชาวนา เป็น “เครือข่ายของผู้อุปถัมภ์” (ชาติชาย, 2533: 229)

หมู่บ้านสองแห่งที่เขาศึกษา เป็นหมู่บ้านใกล้เคียงแห่งหนึ่ง และไกลเมือง อีกแห่งหนึ่ง หมู่บ้านใกล้เคียงมีการตัดไม้เถื่อน และพ่อเลี้ยงไม้เป็นผู้อุปถัมภ์ รายใหญ่ของชาวบ้าน ส่วนหมู่บ้านไกลเมืองไม่มีการตัดไม้ แต่ชาวบ้านรู้ที่ดินก็ต้อง ฟังพาเจ้าของที่ดินเพื่อต้องการที่เช่า และเมื่อมีเหตุการณ์ไม่ปกติต่างๆ เช่น เป็น คดีความ ชาวบ้านจำเป็นต้องฟังพาผู้อุปถัมภ์ของตนให้ช่วยดูแล หรือแม้แต่ ในเหตุการณ์ปกติในชีวิตประจำวัน เช่น ฝากลูกทำงาน หรือเรียนหนังสือ ชาวบ้าน ก็มักจะหันไปหาผู้อุปถัมภ์

ชาติชายกล่าวว่า “ความไม่เท่าเทียมกันในการควบคุมความมั่งคั่ง สถานภาพ และอำนาจ รวมทั้งการขาดหลักประกันที่เป็นทางการที่เชื่อถือได้ในความปลอดภัย ของร่างกาย และความยุติธรรมตามกฎหมาย ไม่เพียงแต่ทำให้ชาวบ้านที่ยากจน ไม่กล้าท้าทายคนที่มีอำนาจในหมู่บ้านอย่างเปิดเผย หากยังเป็นแรงกดดันที่ทำให้ พวกเขาต้องใช้การเมืองแบบส่วนตัว และแสวงหาความคุ้มครองจากคนที่ มี สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมที่เหนือกว่า” (ชาติชาย, 2533: 255-256)

เขากล่าวต่อไปว่า “ระบบของความสัมพันธ์ส่วนตัวนี้ เกิดจากการแลกเปลี่ยน ความต้องการต่างๆ ระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับข้าราชการและผู้นำทางธุรกิจ ในเมือง ระบบอุปถัมภ์แบบนี้ เป็นรูปแบบใหม่ของระบบอุปถัมภ์ที่มีมาในอดีต ภายใต้สภาพการณ์ที่มีทรัพยากร ผลประโยชน์ใหม่ๆ เกิดขึ้น เช่น โครงการพัฒนา หมู่บ้านต่างๆ ความสัมพันธ์ทางพรรคการเมืองและอำนาจหน้าที่ของข้าราชการ ที่เพิ่มขึ้น ชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้านได้มีความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนอย่างใกล้ชิดกับ

ข้าราชการและนักการเมืองในระดับจังหวัดและระดับชาติในรูปที่ว่า ข้าราชการและนักการเมืองให้เงิน งาน และความช่วยเหลือต่างๆ แก่ชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านให้ **คะแนนเสียงเลือกตั้ง** และการบริการส่วนตัวต่างๆ รวมทั้งการสนับสนุนต่างๆ แก่ ข้าราชการและนักการเมือง” (ชาติชาย, 2533: 256)

ชาติชายสรุปว่า ระบบเช่นนี้ เป็นการเอาเปรียบชาวบ้านที่ยากจน ทำให้ ข้าราชการ ผู้นำการค้า ผู้นำหมู่บ้าน สามารถ “ควบคุมความมั่งคั่งและอำนาจ ในหมู่บ้าน” ในขณะที่ “ชาวบ้านที่ยากจน มักถูกบีบบังคับให้มีพฤติกรรมการเมือง ที่เฉื่อยชา” (ชาติชาย, 2533: 256)

ทั้งนี้ ชาติชายไม่ได้พูดถึงประเด็นความตื่นตัวทางการเมืองท้องถิ่นควบคู่ไปด้วยเช่นที่เทอร์ตัน (2533) ได้แตะประเด็นไว้

ชาวนาในศตวรรษที่ 21

Partha Chatterjee (2008) ได้ตั้งข้อสังเกตถึงการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ชาวนาในศตวรรษที่ 21 ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลง (transformation) ที่แตกต่างไปจาก ยุคอาณานิคมโดยสิ้นเชิง อันทำให้การอธิบายชาวนาด้วยกรอบคิดทฤษฎีแบบเดิมๆ (ซึ่งเขาหมายถึงทฤษฎีมาร์กซิสต์เรื่องการเผชิญหน้าทางชนชั้นหรือการที่ชาวนาเผชิญหน้ากับรัฐเพื่อล้มล้างอำนาจรัฐ) ไม่สามารถอธิบายการกระทำของชาวนาได้อีกต่อไป

ระบบทุนนิยมโลกที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวนาถูกผนวกเข้ากับ เศรษฐกิจระบบตลาดอย่างแนบแน่น ในฐานะผู้ผลิตสินค้าเกษตร ผู้ขายแรงงาน ทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร รวมทั้งผู้บริโภคสินค้าจากตลาด และการหลุด ออกจากที่ดินเช่นที่เกิดขึ้นในยุคทุนนิยมตอนต้น มิได้ทำให้ชาวนาสั่นไถ่ไม่ตก เพราะในยุคทุนนิยมตอนปลาย ชาวนาสามารถหางานทำนอกภาคเกษตรได้

บทบาทของรัฐต่อชาวนาก็แตกต่างไปจากยุคทุนนิยมตอนต้น และยุค อาณานิคมเช่นกัน โดยที่รัฐมิใช่คู่ตรงข้ามกับชาวนาในเชิงการขูดรีด (ตามการอธิบาย ตามกรอบมาร์กซิสต์) หากแต่รัฐเองก็มีหน้าที่ในฐานะ “รัฐพัฒนา” ที่จะต้องพัฒนา

ชาวนาให้มีฐานะทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้น ในรูปของโครงการพัฒนาชนบทและพัฒนาการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งนโยบายพัฒนาต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ชาวนายังเป็น “ชาวนา” อยู่ในชนบทได้ แทนที่จะต้องหลุดจากที่ดินไปเป็นกรรมกรในเมือง ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในยุคทุนนิยมตอนต้น

ในความเห็นของ Charterjee (2008) การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมและการเมืองของชาวนาไปสู่รูปแบบของการก่อตัวของ “สังคมการเมือง” หรือ Political Society ที่ชาวนาพยายามต่อสายเข้าหาพรรคการเมืองเพื่อได้รับผลประโยชน์บางอย่าง

คำว่า Political Society นี้ แตกต่างจาก Civil Society หรือภาคประชาสังคม โดยเขามองว่า Civil Society เป็นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่ได้รับการยอมรับในเรื่องสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกจากรัฐ และมักเป็นการเคลื่อนไหวของคนชั้นกลางที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมอยู่ในระบบทุนนิยมแบบเป็นทางการ (corporate capital) (และนั่นก็ก็ต้องพึ่งพาระบบทุนนิยมแบบเป็นทางการในการดำรงฐานะทางเศรษฐกิจของพวกเขา) โดยที่การเคลื่อนไหวของพวกเขามักเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิตามระบอบอุดมการณ์ประชาธิปไตย และระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม เป็นการเรียกร้องสิทธิทางกฎหมายของพลเมือง (citizens) ความเป็นระเบียบในภาคพลเมือง ความเป็นระเบียบในพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งความเป็นระเบียบในสถาบันต่าง ๆ (Chatterjee, 2008: 122)

ในขณะที่ Political Society เป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนในระดับรากหญ้าที่ทำมาหากินอยู่ในภาคเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (non-corporate capital) เช่นขายของข้างถนนในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งที่จริงพวกเขาไม่มีสิทธิในการใช้ขายของ ดังนั้นพวกเขาจึงต้องต่อรองเพื่อให้ได้สิทธิที่จะขายของในทางปฏิบัติ แม้จะไม่สามารถได้รับสิทธิอย่างถูกต้องถาวรในทางกฎหมาย ดังนั้นการเคลื่อนไหวทางการเมืองใน Political Society จึงเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งต้องอาศัยกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อการอยู่รอดใน “โลกแห่งความเป็นจริง” และจะประสบความสำเร็จได้ จะต้องต่อสายเข้ากับนักการเมืองและพรรคการเมือง

ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ช่วยสนับสนุนการเคลื่อนไหวของพวกเขา (Chatterjee, 2008: 123)

Chatterjee กล่าวว่า ชาวนาก็เช่นเดียวกัน ที่เป็นคนไร้อำนาจ ดังนั้น การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในการยังชีพ จึงต้องต่อสู้เข้ากับนักการเมืองและพรรคการเมือง เพื่อจะได้รับความช่วยเหลือจากโครงการพัฒนาจากรัฐบาล (Chatterjee, 2008: 123) ถึงแม้ว่าบางครั้ง เช่นกรณีที่ดินทำกิน อาจเป็นการเผชิญหน้ากับรัฐบาล เพราะรัฐมักจะเป็นคู่ตรงข้ามที่มีอำนาจที่จะยึดที่ดินไปจากเขา (Chatterjee, 2008: 124)

Chatterjee ไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่มีระบบอุปถัมภ์ ทั้งยังยอมรับว่าในการเคลื่อนไหวในรูปแบบ Political Society ที่เป็นการแลกเปลี่ยนหรือต่อสู้เข้าหานักการเมือง ก็เป็นระบบอุปถัมภ์รูปแบบหนึ่ง นอกจากนั้น การเมืองในแบบ political society อาจนำมาซึ่งด้านมืดและความรุนแรง เมื่อการเรียกร้องทวีความรุนแรงมากขึ้น (Chatterjee, 2004: 74 อ้างใน Walker, 2012: 229)

มูลเหตุที่ผู้เขียนอ้างงานของ Chatterjee ก็เพราะกรอบคิดของ Chatterjee (2004, 2008) เรื่อง political society ถูกนำมาใช้ในงานเขียนของ Walker (2012) เรื่องชาวนาไทยในฐานะผู้กระทำการทางการเมือง (Thailand's Political Peasants) ที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงต่อไป

ชาวนาไทยในฐานะผู้กระทำการทางการเมือง

Walker (2012) ขึ้นต้นบทนำของหนังสือ โดยกล่าวถึงรัฐประหารในปี พ.ศ.2549 ที่มีการโค่นล้มรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณที่มาจากการเลือกตั้ง โดยเขามองว่าเป็นการโค่นล้มรัฐบาลโดยกลุ่มอำนาจเก่าที่ไม่ยอมรับความชอบธรรมของรัฐบาลทักษิณที่มาจากการเลือกตั้ง การรัฐประหารได้รับการสนับสนุนจากคนชั้นกลาง ที่มองว่าเสี่ยงเลือกตั้งจากชนบทที่ไม่มีความชอบธรรม เพราะเป็นคะแนนเสียงที่ได้มาจากการซื้อขายเสียง

Walker (2012) ปฏิเสธวาทกรรมที่ว่าชาวนาโง่เขลา และขายเสียงเพื่อแลกเงิน ว่าเป็นวาทกรรมที่คนชั้นกลางในเมืองมองชาวนาทอย่างเหยียดหยาม ทั้งที่มิได้ทราบว่ามีเปลี่ยนแปลงในชนบท

เขาได้นำเสนอว่าในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ระบบเศรษฐกิจไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก และชาวนาไทยมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น แม้จะไม่ใช่ทุกคน แต่การที่ชาวนาไทยมีฐานะและรายได้ที่เป็นเงินสดมากขึ้น ทำให้เขาใช้คำว่า “ชาวนาที่มีรายได้ปานกลาง” (middle-income peasants) นอกจากมีรายได้เพิ่มขึ้น ยังมีความรอบรู้เพิ่มขึ้น ได้รับข้อมูลข่าวสารมากขึ้น การตัดสินใจทางการเมืองของพวกเขาจึงเป็นการตัดสินใจที่มีเหตุผลในทางผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งเขามองว่าทักษิณได้สร้างเครือข่ายทางการเมืองรูปแบบใหม่ (new networks of influence) ที่เชื่อมต่อระหว่างพรรคการเมืองกับชาวนา อันทำให้ชาวนาได้กลายเป็นพลังทางการเมืองที่สำคัญ

Walker (2012) ทบทวนการวิเคราะห์มิติโครงสร้างอำนาจในชนบทของงานศึกษาต่าง ๆ ในสามมิติ ได้แก่ 1) มิติเรื่องความเชื่อมโยงหรือเครือข่ายในแนวตั้ง (vertical linkages) ซึ่งเขาทบทวนกรอบคิดของสำนักบางชั้นในอดีต และให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ของ Sharps and Hanks (1978) เรื่อง “entourage” ซึ่งมีผู้อุปถัมภ์และใต้อุปถัมภ์ (patron-clients) ซึ่งผู้ใต้อุปถัมภ์ที่เป็นชาวนา สามารถที่จะย้ายสังกัดหรือเปลี่ยนผู้อุปถัมภ์ รวมทั้งทบทวนงาน “ร่วมสมัย” มากขึ้น เช่น **สองนคราประชาธิปไตย** ของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่มองว่าระบบอุปถัมภ์หมายถึงการที่ผู้อุปถัมภ์พยายามซื้อคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง จนทำให้ชาวนาผู้ใต้อุปถัมภ์แลดูเหมือนขาดศักยภาพในการที่จะเป็นผู้กระทำการ เพราะถูกครอบงำโดยระบบอุปถัมภ์เรื่องการซื้อเสียง (Walker, 2012: 11-13) 2) ความสัมพันธ์ในแนวนอน (horizontal alliances) ซึ่งเขาทบทวนงานศึกษาในทศวรรษ 1970 ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนและการรวมกลุ่มของชาวนาระดับล่างภายในชุมชน แต่เขาก็ยอมรับว่า ชาวนาก็ยังคงใช้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในการคาดหวังความช่วยเหลือจากรัฐหรือเอกชนควบคู่ไปด้วย (walker, 2012: 17) 3) ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเขาทบทวนงานเขียนทางมานุษยวิทยาว่า ชาวบ้านมีวิธีการ

ในการต่อรองกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้ทำตามความประสงค์ของตน (ใช้คำว่า domesticated ซึ่งอาจแปลได้ว่า “ทำให้เชื่อง”) กล่าวคือการบนบานศาลกล่าวเป็นการ “แลกเปลี่ยน” ให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ทำการตามประสงค์ของตนเองแลกกับการแก้บน (ซึ่งผู้เขียนมองตรงข้ามว่า ชาวบ้านพยายาม “เอาใจ” อำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยเหลือ โดยผู้เขียนมองว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์มิได้ “เชื่อง”) โดยเขามองว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ไม่ได้มีหนึ่งเดียว แต่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่หลากหลาย กระจายกันทั่วไป (dispersed nodes of power) อันทำให้ชาวบ้านสามารถเลือกที่จะต่อรองกับอำนาจใดก็ได้ (ซึ่งผู้เขียนมองว่าเป็นการกระจายความเสี่ยงด้วยการเข้าหาอำนาจให้หลากหลายที่สุด) และแม้แต่ผู้ครองอำนาจที่ไม่ดีก็สามารถถูกต่อรองและเข้าหาเพื่อแลกกับผลประโยชน์ที่ตนต้องการ อันเป็นความคลุมเครือทางศีลธรรม (moral ambivalence) (Walker, 2012: 21) กล่าวคือชาวบ้านไม่จำเป็นต้องหาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ดี

ดังนั้น ภายใต้มิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจเช่นนี้ โดยเฉพาะมิติที่เน้นเรื่องการต่อรองของชาวนาผนวกกับความรอบรู้ในข้อมูลข่าวสารที่มากขึ้น ได้ก่อให้เกิดความเข้มแข็งในการต่อรองทางการเมืองในระบบเลือกตั้งได้มากขึ้น เมื่อชาวนาตระหนักถึงความสำคัญของคะแนนเสียงของเขา ชาวนาจึงสามารถต่อรองที่จะเลือกพรรคที่มินนโยบายที่เอื้อประโยชน์ต่อเขาที่สุด โดยที่นักการเมืองไม่จำเป็นต้องเป็นคน “ดี” ตามคำจำกัดความของคนชั้นกลางในเมือง

และนี่คือประเด็นหลักที่ทำให้เขาคิดว่างานของเอนกไม่ให้ความสำคัญกับอำนาจในการต่อรองของชาวนา ในขณะที่งานอื่นๆ ให้ความสำคัญกับศักยภาพในการต่อรองของชาวนา และทำให้เขาปฏิเสธว่าชาวนามิได้ถูกรอบงำด้วยอำนาจอุปถัมภ์ หรือชนบทมิได้เป็นชนบทที่ถูกครอบงำด้วยอำนาจอุปถัมภ์ (patronage-ridden villages)

ดังนั้น เขาจึงนำเสนอว่า ชาวนาไทยที่เขาเรียกว่าชาวนาผู้มีรายได้อันกลาง เคลื่อนไหวในกรอบคิด “Political Society” ของการเลือกเข้าสังกัด “เครือข่าย” ของนักการเมืองและพรรคการเมืองเพื่อเข้าถึงผลประโยชน์ทางการเมือง และสามารถต่อรองกับพรรคการเมืองได้ด้วยคะแนนเสียงเลือกตั้ง

ในขณะที่ Walker มองว่า การเลือกตั้งเป็นกระบวนการเพิ่มอำนาจต่อรองทางการเมืองให้กับชาวนา (ซึ่งผู้เขียนก็เห็นด้วย) แต่ผู้เขียนมองเพิ่มเติมจากมุมมองแค่เฉพาะทางฝั่งชาวนาว่า ในอีกด้านหนึ่ง การเสนอนโยบายทางการเมืองก็อาจเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทำให้พรรคการเมืองสร้างอำนาจต่อรองกับชาวนาด้วยเช่นกัน ให้เลือกพรรคการเมืองเข้ามาเพื่อก้าวสู่อำนาจรัฐ ซึ่งมีขอบเขตอำนาจอื่นที่กว้างกว่าอำนาจในการบริหารชนบท แต่เป็นอำนาจที่ครอบคลุมภาคส่วนเศรษฐกิจอื่นๆ ที่นอกเหนือจากการบริหารจัดการชนบทด้วย

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พรรคการเมืองและรัฐมิได้ถูกกลับให้เป็นเบี้ยล่างของชาวนา หากแต่พรรคการเมืองก็ทำการต่อรองกับชาวนาเพื่อก้าวเข้าสู่อำนาจรัฐ โดยการผ่านนโยบายที่มีแรงจูงใจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ใช้ชาวนาเป็นฐานในการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองของตน ภายใต้ระบบการแลกเปลี่ยนแบบทุนนิยม ในขณะที่ชาวนาต้องจ่ายในราคาเกินมูลค่าสินค้า หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ นักการเมืองซื้อแล้วใช้ประโยชน์สินค้า มากกว่ามูลค่าที่จ่ายไป (หรือที่เรียกกันว่า การลงทุนทางการเมือง)

Walker (2012: 229) ยอมรับว่าการมองประเด็น “สังคมการเมือง” เฉพาะจากมุมมองของชาวนาอาจเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่าโรแมนติก ซึ่งผู้เขียนเห็นด้วย เพราะการเมืองนั้นคือการต่อรองผลประโยชน์ของคนหลากหลายกลุ่ม เช่น พรรคการเมืองและนักการเมือง (นอกเหนือจากชาวนา) ทำให้การนำเสนอของ Walker มีข้อจำกัด เพราะละเลยมุมมองด้านการแสวงหาประโยชน์จากทางฝ่ายพรรคการเมือง

การเมืองในชนบทและการตั้งคำถามกับ “ระบบอุปถัมภ์”

งานศึกษาประเด็นเรื่องการเมืองในชนบท มีการนำเสนอมากขึ้นจากปี ค.ศ. 2012 หรือ พ.ศ.2555 เป็นต้นมา ซึ่งไม่อาจพบทวนได้ทั้งหมด สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เป็นงานเขียนที่ต่อสู้กับวาทกรรม ใจ๋ จน เจ็บ “เงินซื้อขาดผลเลือกตั้งไม่ได้” (อภิชาติ และคณะ, 2556: 65) ปฐมพงษ์ (2555: ฟุตโน้ตที่ 2) พิธิษฐ์ และชัยพงษ์ (2556: 80-81)

งานเขียนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นมุมมองที่ต้องการตอบโต้กับการที่ชนบท ถูกดูถูกเหยียดหยามจากคนชั้นกลางในเมือง ว่าคะแนนเสียงของพวกเขาเป็น คะแนนเสียงที่เลือกโดยไม่ได้ไตร่ตรอง หากแต่ถูกซื้อในราคาถูกๆ และคนชนบท มีเสรีภาพในการคิด และไม่ได้ถูกกำกับโดย “ระบบอุปถัมภ์” ที่มีผู้อุปถัมภ์เป็น คนสั่งให้ทำอะไรก็ได้

อภิชาติ และคณะ (2556: 70-74) มองว่า ระบบอุปถัมภ์มีข้อจำกัดในการ อธิบายการเมืองในชนบทในปัจจุบัน เพราะเป็นวาทกรรมทางการเมืองที่ทำให้ ดูเสมือนว่าชาวนาคิดเองไม่เป็น “งานศึกษาเรื่องระบบอุปถัมภ์สมัยใหม่และ การซื้อเสียงส่วนใหญ่จะเสนอภาพของอิทธิพลทางการเมืองของผู้ในระดับท้องถิ่น ในแง่ลบ...” (อภิชาติ และคณะ, 2556: 73) “ความสัมพันธ์ในท้องถิ่น มีความซับซ้อน อย่างยิ่ง มิได้เป็นความสัมพันธ์เชิงเดียวหรือในแนวตั้งเท่านั้น หากเป็นความสัมพันธ์ ที่มีลักษณะแนวนอนด้วย มีพลวัตหรือการเคลื่อนไหวที่ไม่เพียงแต่มีการต่อรอง ด้านผลประโยชน์ระหว่างผู้มีอำนาจหรือร่ำรวยกับผู้ที่ด้อยอำนาจ/ยากจนกว่า ซึ่งทำให้เกิดการโยกย้ายหรือเปลี่ยนความสัมพันธ์ได้เสมอ ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับ เหตุผลหลายประการ เช่น เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในความสัมพันธ์รู้สึกว่าตนมีโอกาสหรือ ทางเลือก...” (อภิชาติ และคณะ, 2556: 74) และให้ความสำคัญกับ “...ลักษณะ ที่เรียกว่าบริวาร (entourage) ...เปรียบเทียบกับเหมือนหมู่คณะหรือก๊วก ... เหมือน หมู่คณะเชิงเพื่อนฝูง (clique friendship) ซึ่งแตกต่างจากหมู่คณะที่มีความผูกพัน เชิงอุปถัมภ์ (patron-client bond)” (อภิชาติ และคณะ, 2556: 73)

แต่อันที่จริง หากพิจารณาการใช้คำว่า “entourage” ในงานศึกษาชนบท หลายชิ้นก็จะเห็นว่าเป็นการกล่าวถึงโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันมากกว่า เช่น นอกเหนือจากการแปลคำนี้ว่า สมัครพรรคพวกหรือฝักฝ่าย ก็ยังมีการแปลว่า หมายถึง “กลุ่มบริวาร” ที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่ากันอยู่แล้ว “เราเรียก กลุ่มของผู้ให้การอุปถัมภ์และรับการอุปถัมภ์หลายๆ คนว่า กลุ่มบริวาร (entourage)” (แฮงส์, 2543: 192 แปลโดย ชญาดา ศิริภิรมย์)

งานศึกษาของพิสิษฐ์ และชัยพงษ์ (2556) “การเลือกตั้ง: การสร้างเครือข่าย และสลายไปความสัมพันธ์ในการเมืองระดับท้องถิ่น” ลงลึกข้อมูลเชิงพื้นที่มากกว่า

แต่ก็เห็นชัดว่าได้รับอิทธิพลทางความคิดจากงานของอริชาต และคณะ (2556) โดย พิสิษฐ์ และชัยพงษ์ (2556: 97-99) แบ่งกลุ่ม “สายใยความสัมพันธ์ทางการเมืองท้องถิ่น” เป็นสามประเภท ประเภทแรกคือ นักการเมืองที่อาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เป็นฐานอำนาจทางการเมือง กล่าวคือ ญาติมากย่อมมีโอกาสได้รับเลือกตั้ง แต่ก็มิได้ตายตัวเสมอไปว่าผู้เลือกตั้งจะเลือกเฉพาะญาติของตน ประเภทที่สอง พิสิษฐ์ และชัยพงษ์เรียกว่า “เครือข่าย พรรคพวก พวกพ้อง” เข้าใจว่าใช้ในความหมาย “entourage” ของอริชาต และคณะ (2556: 70-74) แต่การอธิบายลักษณะของคนกลุ่มนี้ในความเห็นของผู้เขียนใกล้เคียงกับที่ชญาดาแปลว่า “กลุ่มบริวาร” มากกว่า หรือที่ชาตชาย (2533: 229) จะเรียกว่า “เครือข่ายของผู้อุปถัมภ์” ทั้งนี้ พิสิษฐ์ และชัยพงษ์อธิบายคนกลุ่มนี้ว่า เช่นเป็นผู้รับเหมา หรือเป็นพ่อค้าสินค้าเกษตร ที่ “ใจกว้าง” และอธิบายความสัมพันธ์โดยชาวบ้านผู้หนึ่งที่กล่าวว่า “ต้องช่วยเขา เพราะว่าเขาช่วยเรามา นาน ช่วยให้มีงานทำ ช่วยให้มีรายได้ เวลาจำเป็นจริง ๆ ก็เบิกเงินล่วงหน้าได้ พ่อเลี้ยง (...) เป็นคนใจใหญ่ และไม่ใช่ว่าเขา... คนเดียว ครอบครัวยุเขา พี่น้องก็ต้องบอกโน้มน้าวให้เลือก เพราะเป็น ...ช่วยเขา... คราวนี้จะได้ช่วยตอบแทนบ้าง” (พิสิษฐ์ และชัยพงษ์, 2556: 98)

สำหรับประเภทที่สาม อันเป็นกลุ่มที่เขาเรียกว่า “กลุ่มทรัพยากร: การสร้างความเป็นธรรมในสังคม” ได้แก่ คนที่ผ่านประสบการณ์การทำงานในเมืองที่กลับมายังชุมชน และมีความมุ่งมั่นที่จะทำงานเพื่อส่วนรวม เช่น แก้ไขปัญหาสิทธิในที่ดินทำกิน รวมทั้งกิจกรรมเพื่อส่วนรวมอื่นๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้มีฐานะดีทางเศรษฐกิจ (พอที่จะอุปถัมภ์ใครได้ในเชิงเศรษฐกิจ – ซึ่งต่างจากกลุ่มประเภทที่สองข้างต้น)

การนำเสนอที่มาและเครือข่ายที่หลากหลาย ก็เห็นได้ชัดเจนว่า ต้องการหลีกเลี่ยงที่จะไม่อธิบายเครือข่ายการเมืองในระบบท้องถิ่นด้วยกรอบคิดระบบอุปถัมภ์ แม้ในตอนหลัง พิสิษฐ์ และชัยพงษ์ (2556) จะสรุปว่า กลุ่มการเมืองท้องถิ่นที่พวกเขาศึกษา ต้องสร้าง “สายใยความสัมพันธ์แบบใหม่ในระบบอุปถัมภ์ใหม่” ซึ่งระบบใหม่นี้มี “ความยืดหยุ่น และทำให้ผู้ได้อุปถัมภ์มีอำนาจต่อรองมากขึ้น” (หน้า 103)

“ชาวนาผู้มียาได้ปานกลาง” และคนชั้นกลางในชนบท

มูลเหตุที่งานศึกษาชนบทในประเด็นการเมือง ในทศวรรษ 2550 ไม่ให้ความสำคัญกับระบบอุปถัมภ์ หรือมองว่าระบบอุปถัมภ์มีข้อจำกัด ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากอิทธิพลความคิดของ Walker (2012) เรื่อง ชาวนาผู้มียาได้ปานกลาง หรือนิธิ (2540) เรื่อง คนชั้นกลาง (ระดับล่างในชนบท) ส่วนหนึ่งมาจากข้อมูลเชิงประจักษ์ เรื่องสถานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นของคนชนบท

ปฐมพงศ์ (2555) กล่าวถึงการเข้าถึง “สินค้าชนชั้นกลาง” และกล่าวว่า “ปัจจุบันชาวบ้านบ้านป่าสักไก่อได้ปรับเปลี่ยนตัวเองโดยมีวิถีชีวิตแบบ ‘คนชั้นกลาง’ ถึงแม้พวกเขาจะไม่เหมือนกับ ‘คนชั้นกลางในเมือง’ แต่พวกเขาก็มีความรู้สึกความคาดหวังต่อระบบเศรษฐกิจมหภาคที่พวกเขามีความสัมพันธ์อยู่ ไม่ต่างกับ ‘คนชั้นกลางในเมือง’...” นอกจากนั้น ชาวบ้านยังเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ และต้องการเข้าถึงวัฒนธรรมแห่งความเท่าเทียม (ปฐมพงศ์, 2555: 41-42)

ความเป็นคนชั้นกลางที่ต้องการเข้าถึงวัฒนธรรมแห่งความเท่าเทียมนี้ ทำให้ชาวบ้านมีความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น และมีบทบาททางการเมืองในการเมืองท้องถิ่นมากขึ้น เป็นผู้เลือกตั้งที่ตื่นตัว (ปฐมพงศ์, 2555: 58)

ในการอธิบาย ชาวชนบทกลุ่มใหม่นี้ นอกเหนือจากประเด็นเศรษฐกิจ ปฐมพงศ์ (2555: 50) ยังแสดงว่าชาวชนบท มีได้หมายถึงเฉพาะคนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างเดียวเท่านั้น แต่รวมหมายถึงคนที่ทำงานรับจ้างในเมือง หรือค้าขายนอกหมู่บ้าน จึงทำให้การเลือกตั้งของเขามีได้มองเฉพาะผลประโยชน์จากนโยบายทางการเมือง (หน้า 61) แต่มีแหล่งผลประโยชน์ที่หลากหลาย อย่างไรก็ตาม การเกษตรก็ยังมีสำคัญ ดังที่ชาวบ้านมีการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกิน ควบคู่กับเงินทุนหมุนเวียน (หน้า 56) ซึ่งเขาสรุปว่า “ชาวบ้านมีความตื่นตัว พอที่จะลุกขึ้นมาเรียกร้องให้นักการเมืองทำงานเพื่อแลกกับคะแนนเสียงที่ลงให้ไปผ่านเครือข่ายนักการเมืองท้องถิ่น (ส.อบต.) ซึ่งก็ไม่ได้เป็นลักษณะของระบบอุปถัมภ์” (หน้า 57)

เศรษฐศาสตร์การเมืองของชาวนาไทย

การศึกษาสังคมชาวนาไทยนอกเหนือจากการให้ความสนใจเชิงวัฒนธรรม ประเพณี ระบบการผลิตหรือ “วิถีการผลิต” โครงสร้างสังคม การเปลี่ยนแปลง ฯลฯ ก็มีการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับโครงสร้างอำนาจที่ใหญ่กว่า เช่น ระบบตลาดและรัฐ ในความคิดของผู้เขียน กรอบคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ เป็นกรอบคิดที่ยังมีความสำคัญในการศึกษาชนบท และในการศึกษาชนบทกับความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจนอกชนบท เพราะมันแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

“ระบบอุปถัมภ์” ในการศึกษาโครงสร้างอำนาจ

คำจำกัดความ “ระบบอุปถัมภ์” นั้น ประกอบไปด้วย ผู้อุปถัมภ์ (patron) และผู้ใต้อุปถัมภ์ (clients) แม้ทั้งสองฝ่ายจะมีสถานะทางสังคมไม่เท่ากัน แต่ก็มีความสัมพันธ์ต่างตอบแทนที่อาจเป็นทั้งเป็นทางการที่มีข้อผูกพันชัดเจน และทั้งเป็นทางการน้อยกว่า และยืดหยุ่นมากกว่า แต่ที่สำคัญก็คือ แสดงให้เห็นโครงสร้างอำนาจที่ผู้ใต้อุปถัมภ์เป็นผู้ที่อ่อนแอกว่าทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง (ฮอลล์, 2543: 27-28)

ในยุคก่อนทุนนิยม ระบบอุปถัมภ์อาจหมายถึงระบบนาย-ไพร่ (อดิน, 2518; 2543) ในระบบการเมืองในสมัยทุนนิยม อาจหมายถึงนักการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่ที่ให้การอุปถัมภ์ดูแลชาวบ้านแลกกับคะแนนเสียง (ชาติชาย, 2533) หรืออาจเป็นนักธุรกิจที่เป็นหัวคะแนนให้นักการเมือง (ทามาตา, 2543) หรือบางครั้งพรรคการเมืองก็สามารถถูกวิเคราะห์ว่าเป็นผู้อุปถัมภ์รายใหญ่ (Scott, 1985)

ในมาเลเซีย Scott (1985) ได้กล่าวถึง การที่พรรค UMNO ของมาเลเซีย ได้สร้างนโยบายที่เอื้อประโยชน์ต่อชาวนา และก้าวเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์รายใหญ่แก่ชาวนา แทนที่ผู้อุปถัมภ์ที่เป็นปัจเจกในสังคมชนบทแบบปิด และได้แสดงให้เห็นว่าทั้งชาวนารวยและชาวนาจน ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกพรรคเพื่อหวังรับผลประโยชน์จากนโยบายพัฒนาของรัฐบาล เพราะการอยู่ข้างผู้ชนะย่อมได้รับผลประโยชน์มากกว่า (ยกเว้นชาวนาจนบางคนที่สนับสนุนพรรคฝ่ายค้าน ซึ่งชาวนาเหล่านี้ก็จะ

บ่นว่าถูกกีดกันจากการได้รับความช่วยเหลือ) และในฐานะผู้อุปถัมภ์รายใหญ่ UMNO สามารถครองอำนาจรัฐได้มากกว่ายี่สิบปี (Scott ใช้คำว่า patronage)

Scott (1985) ยังกล่าวว่า ขาวนารวยในหมู่บ้านถูกขาวนาจนวิพากษ์วิจารณ์ว่าขี้เหนียว และไม่ได้ให้การช่วยเหลือแก่ขาวนาจนเช่นในอดีต โดยวิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมในพื้นที่ปลูกข้าวที่เขาศึกษา ทำให้มีการใช้เครื่องจักรกลเข้ามาแทนที่แรงงานขาวนาจน ทำให้ขาวนารวยไม่ต้อง “อุปถัมภ์” ขาวนาจนเพื่อหวังข้อแลกเปลี่ยนด้านแรงงานของขาวนาจนอีกต่อไป และกลับเป็นขาวนาจนด้วยซ้ำที่เรียกร้องการอุปถัมภ์ (ในแง่การทำทานตามหลักศาสนา) กลับมา

ผู้เขียนเห็นด้วยว่า ระบบอุปถัมภ์มิได้เป็นระบบเดียวที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์ในชนบท อันที่จริงงานศึกษาชนบทไทยที่ผ่านมาที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในแนวตั้งแบบอุปถัมภ์ก็มักให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในแนวนอนด้วยทั้งสิ้น (เทอร์ตัน, 2533; Potter, 1976 ที่บทวนไปแล้วข้างต้น) และมักเป็นการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในแนวนอนของคนยากจนในชนบท

ขาวนาไทยมีฐานะดีขึ้นแต่ยังมีคนจน

แม้โดยภาพรวมเกษตรกรไทยมีรายได้ที่เป็นตัวเงินมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าในชนบทมิได้มีคนจนอยู่อีกต่อไป ทั้งนี้ คนจน อันหมายถึงคนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นระดับความยากจน ยังมีจำนวนสูงถึง 6 ล้านคน คิดเป็นประมาณ 1 ใน 4 ของประชากรในชนบททั่วประเทศ (ประมาณ 22-24 ล้านคน) ส่วนใหญ่อยู่ในภาคอีสานและภาคเหนือ ทั้งนี้ยังไม่รวมคนชนบทที่อยู่ในสภาวะ “เกือบจน” คือมีรายได้สูงกว่าเส้นระดับความยากจนเพียงแค่นิดหน่อย (จามะรี, 2557) คนยากจนในชนบทนั้นกระจายตัวกันอยู่ทั่วไป โดยอาจซ่อนตัวอยู่ในกระต๊อบเล็กๆ ในหมู่บ้าน ด้านหลังของบ้านสมัยใหม่ของขาวนาที่มีฐานะดี ดังนั้นการใช้คำเรียกขาวนาไทยโดยรวมว่า “ขาวนาผู้มีรายได้ปานกลาง” ทำให้บดบังความยากจนที่ยังมีอยู่ในสังคมไทย และความอ่อนแอในทางเศรษฐกิจของคนจนเหล่านี้

ในงานศึกษาขนาดเล็ก 5 หมู่บ้านในภาคเหนือตอนบน (เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน) ผู้เขียนและคณะพบว่ามีขาวนาจน ซึ่งมีที่ดินขนาดเล็ก หรือเป็นแรงงาน

ไร่ที่ดิน หรือเป็นชาวเขาหรือเกษตรกรในที่สูงที่ถูกอพยพจากเขตป่า หรือแรงงานข้ามชาติ ซึ่งเป็นแรงงานไร้ที่ดินซึ่งรวมมีไม่น้อยกว่าหนึ่งในสามของกลุ่มตัวอย่าง 301 ราย กระจายตัวทั่วไปในทั้งห้าหมู่บ้าน

สำหรับกลุ่มคนยากจนเหล่านี้ การเข้าถึงผู้อุปถัมภ์และระบบอุปถัมภ์ในพื้นที่ยังมีความสำคัญ เพราะนอกจากจะทำให้พวกเขาสามารถหางานรับจ้างทำได้อย่างสามารถทำให้พวกเขาได้รับการคุ้มครองบางประการเช่น ไม่ต้องถูกไล่ออกจากที่อยู่อาศัยที่ไม่มีเอกสารสิทธิ

เมื่อเวลาที่ผู้ใหญ่บ้าน หรือเจ้าของที่ดินขนาดกลางและใหญ่ในหมู่บ้านมาขอให้พวกเขาไป “ช่วย” งาน ทั้งที่มีและทั้งที่ไม่มีค่าจ้าง พวกเขามักยินดีให้ความร่วมมือ (จามะรี และคณะ, 2554; จามะรี และทัศนีย์, 2554) ด้วยการทำให้เป็น “คนจนที่ยืนหยัดแข็ง” ที่ Scott (1985) จะเรียกว่า “คนจนที่สมควรได้รับความช่วยเหลือ” (หรือ “deserving poor”) ทำให้พวกเขาสามารถเข้าไปมีพื้นที่อยู่ในเครือข่ายของผู้อุปถัมภ์

และมีไม่ว่าเฉพาะคนยากจนเท่านั้นที่ต้องการแสวงหาความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ แม้แต่คนฐานะปานกลางหรือคนฐานะดี ก็ต้องการการอุปถัมภ์ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่นที่เทอร์ตัน (2533) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนที่มีฐานะดี ว่ายังต้องการอำนาจคุ้มครองอย่างใดอย่างหนึ่งจากเจ้าหน้าที่รัฐ หรือสามารถเข้าถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากรัฐ ในขณะเดียวกัน คนจนก็พยายามต่อสายเข้าหาผู้นำระดับท้องถิ่นเหล่านี้อีกทีหนึ่ง

“ระบบเส้นสายทำให้มีรายได้ประจำ” เป็นคำกล่าวของ “กึ่ง” ที่เล่าถึงพ่อจันทอของตน ซึ่งพยายามผันตนจากเกษตรกรไร้ที่ดิน ให้ได้งานทำเป็นยามที่มีเงินเดือนประจำจากการฝากฝังของคนรู้จัก เพื่อสามารถมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น นอกจากนั้นพ่อจันยังรับจ้างตัดไม้ ซึ่ง “นายจ้างประจำของพ่อส่วนใหญ่เป็นผู้มีอิทธิพล” (จามะรี และทัศนีย์, 2554)

แม้จะมีการวิพากษ์วิจารณ์ผู้มีอิทธิพล รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์ระบบนายหน้าหรือระบบคนกลางทางเศรษฐกิจ แต่กึ่งก็ยอมรับว่าระบบเส้นสาย และความสามารถ

ในการเข้าถึงระบบเส้นสาย ทำให้สามารถมีงานประจำที่มั่นคง ทั้งผู้มีอิทธิพลและคนกลางทางเศรษฐกิจ ยังมีความสำคัญในระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้าน แม้ก็จะได้เสียระบบเช่นนี้ว่าระบบอุปถัมภ์ แต่ระบบเส้นสายของเธอก็สามารถทำให้เรานึกถึงระบบเครือข่ายอุปถัมภ์ได้ไม่ยาก

แน่นอนว่าชาวบ้านได้บ่มเพาะประสบการณ์ทางการเมืองจากการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิ เสรีภาพ จากปี พ.ศ.2514 เป็นต้นมา ชาวบ้านมีความกล้าวิพากษ์วิจารณ์นักการเมือง รวมทั้งนายทุน ชาวบ้านกล้าวิจารณ์นายทุน ที่สามารถนำที่ดินไปออกเอกสารสิทธิ ในขณะที่พวกเขาไม่สามารถทำได้เช่นนั้น และวิจารณ์รัฐว่าเอื้อประโยชน์ต่อนายทุน

อย่างไรก็ตาม ในระดับการเผชิญหน้าในชุมชน ผู้เขียนค่อนข้างเห็นสอดคล้องกับสุธรรม (2554) ซึ่งศึกษาหมู่บ้านในภาคอีสานว่า แม้จะมีชาวบ้านสองกลุ่มที่มีความขัดแย้งกันในหมู่บ้าน และต่างก็กล้าแสดงออกถึงความขัดแย้งนั้น รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์ฝ่ายตรงข้าม แต่ก็ยังมีชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งที่อยู่เฉยๆ ไม่พยายามแสดงความคิดเห็น ไม่ใช่เพราะเขาคิดไม่เป็น แต่เพราะต้องการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าอันไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กที่สมาชิกค่อนข้างรู้จักกันเป็นส่วนตัว การวิพากษ์วิจารณ์และการแสดงความขัดแย้งอาจนำมาซึ่งความร้าวฉานระยะยาว ความเกรงใจจึงยังมีความสำคัญในชนบท ต่างจากสังคมเมืองขนาดใหญ่ที่สมาชิกไม่จำเป็นต้องรู้จักกันเป็นส่วนตัว การวิพากษ์วิจารณ์ผ่านสื่อต่างๆ รวมทั้งอิเล็กทรอนิกส์ สามารถกระทำได้อย่างรุนแรงและกว้างขวางโดยไม่ต้องเกรงใจ

แม้การลงคะแนนเสียงในการเลือกตั้งจะกลายเป็นปฏิสัมพันธ์โดยตรง ระหว่างปัจเจกที่เป็นผู้เลือกตั้งกับผู้สมัครผู้แทนราษฎร (รวมทั้งนโยบายทางการเมืองของพรรคการเมืองที่เขาสังกัด) (ชาวบ้านอาจเลือกหรือไม่เลือกผู้แทนตามผู้อุปถัมภ์ หากเขามั่นใจว่าคูหาเลือกตั้ง “ปลอดภัย” พอที่จะไม่รู้ว่าใครเลือกใคร) แต่นอกเหนือไปจากวันเลือกตั้ง ความสัมพันธ์ในชนบทมีความสลับซับซ้อนที่มี “คนกลาง” ที่หลากหลาย กระทำการอยู่ในปริมนทลต่างๆ

การเปิดกว้างทางการเมืองมากขึ้น การมีพรรคการเมืองที่มากขึ้น นโยบายทางการเมืองที่ชัดเจนมากขึ้น มิได้ทำให้ “ตัวกลาง”ทางการเมืองที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านกับ “รัฐ” หดไป

จะเข้าใจความสัมพันธ์นี้ได้ชัดเจนขึ้น หากพิจารณาเปรียบเทียบกับคนกลางหรือโบรกเกอร์ทางเศรษฐกิจ เช่นในระบบเกษตรแบบสัญญาจะรับซื้อด้วยวาจา

ในงานศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่มีการปลูกข้าวโพดหวานที่จังหวัดเชียงราย เพื่อส่งโรงงานกระป๋อง ผู้เขียนและทัศนีย์ (จามะรี และทัศนีย์, 2554) พบว่านายหน้าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โบรกเกอร์” เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการแข่งขันหาขานนาในสังกัดเพื่อปลูกข้าวโพดหวานส่งโรงงาน เนื่องจากมีขานนาในสังกัดมากเท่าไร ย่อมหมายถึงผลผลิตที่มากขึ้น ซึ่งหมายถึงส่วนแบ่งราคาที่โบรกเกอร์จะได้รับจากโรงงานที่จะเพิ่มมากขึ้นไปด้วย ทั้งนี้ในขณะที่โบรกเกอร์มีสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรกับโรงงาน ในการติดต่อกับชาวบ้าน พวกเขาไม่จำเป็นต้องทำสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่อาศัยความเป็นคนที่เป็นที่รู้จักกันในชุมชนสร้างสัญญากับชาวบ้านด้วยวาจาว่าจะรับซื้อผลผลิตที่ชาวบ้านผลิตได้ทั้งหมด บทสัมภาษณ์เกษตรกรรายหนึ่ง สะท้อนให้เห็นการแข่งขันของโบรกเกอร์:

“น้ำทำสวนหลายดี สี่ห้าดี โบรกเกอร์บางที่น้ำก็เอาสองสามเจ้า
ตัวแทนบางรายก็ดี แต่ตัวแทนบางรายก็เอาไปหมุนบ่ยอมจ่ายหื้อ
เกษตรกรและอ้างว่าบริษัทไม่โอนเงินมาหื้อ พอเกษตรกรอยู่อย่างนี้
ก็พากันเลิกใช้” (จามะรี และทัศนีย์, 2554)

หากอ่านเผินๆ อาจกล่าวได้ว่า เกษตรกรมีได้อยู่ในฐานะเบื้องล่างที่ถูกกระทำ หากแต่ได้กลายเป็นผู้กระทำที่จะสามารถ “เลือก” โบรกเกอร์รายใดก็ได้ที่ให้บริการที่ดีที่สุด แต่หากพิจารณาให้ลึกลงไป จะเห็นว่าข้าวโพดหวานทั้งหมดนี้ก็จะเดินทางไปสู่โรงงานเพียงไม่กี่แห่งที่ไม่ต้องแข่งขันกันมากนัก ในขณะที่การแข่งขันกันไปอยู่ในระดับโบรกเกอร์ที่เป็นคนกลาง

เปรียบเทียบกับการเมือง จะเห็นว่านักการเมืองในพื้นที่ก็เหมือนคนกลางระหว่างชาวบ้านกับพรรคการเมือง นักการเมืองต้องแข่งขันกันอย่างมาก ในการ

สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้าน ที่ผู้เขียนเคยเรียกว่า “ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และเชิงรับใช้” (ในกรณีลำเหมืองพังทลายลงแล้วนักการเมืองต้องรีบเข้าไปช่วยเหลือ ก่อนคู่แข่ง – ดู จามะรี, 2554) แรงกดดันนี้จะไปอยู่กับนักการเมืองท้องถิ่น (รวมทั้งหัวหน้าของพวกเขาด้วย) (ในฐานะคนกลาง ระหว่างชาวบ้านกับพรรคการเมือง) ที่จะต้องแข่งขันกันเพื่อให้ได้รับเลือกตั้ง ซึ่งดูเผิน ๆ แล้ว ดูเหมือนชาวบ้านจะมีอำนาจในการ “เลือก” นักการเมือง

อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่านักการเมือง รวมทั้งพรรคการเมือง มีอำนาจน้อยลงในการเมืองระดับชาติเมื่อชาวบ้านเลือกตั้งไปแล้ว แม้พรรคการเมืองที่ชาวบ้านเลือกอาจไม่ได้รับเสียงข้างมากในสภา (เช่นในสมัยการเลือกตั้งครั้งแรกของพรรคไทยรักไทย) แต่พรรคการเมืองยังสามารถรวมตัวกันจัดตั้งเป็นรัฐบาลผสม หรือควรรวมพรรคการเมืองกันได้ด้วยซ้ำ

การที่พรรคการเมืองสามารถก้าวขึ้นสู่อำนาจรัฐที่มีขอบเขตอำนาจที่กว้างกว่าอำนาจในการบริหารชนบท แต่เป็นอำนาจที่ครอบคลุมภาคส่วนเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการบริหารจัดการชนบทด้วย ทำให้พรรคการเมืองและรัฐมิได้ถูกกลับให้เป็นเบี้ยล่างของชาวนา หากแต่พรรคการเมืองก็ทำการต่อรองกับชาวนาด้วยนโยบายที่มุ่งใจเพื่อก้าวเข้าสู่อำนาจรัฐที่มีขอบเขตอำนาจที่กว้างขวางกว่าการบริหารชนบท ซึ่งชาวบ้านเองก็ทราบดีในเรื่องนี้

งานวิจัยของ พิสิษฐ์ และชัยพงษ์ (2556) แสดงให้เห็นว่า “การเมืองในระดับชาติ หรือ ส.ส. ส.ว. ประชาชนเพียงร้อยละ 19.17 เท่านั้น ที่คิดว่าสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้” (พิสิษฐ์ และชัยพงษ์, 2556: 92 เป็นการสำรวจกลุ่มตัวอย่าง 120 ราย) (เน้นโดยผู้เขียน) ในขณะที่ร้อยละ 80.83 คิดว่าการเมืองในระดับท้องถิ่นนั้นชาวบ้านสามารถเข้าไปมีส่วนร่วม กำหนดทิศทาง ตรวจสอบการทำงานได้ดีกว่า

สรุป

บทความนี้ได้ทบทวนวรรณกรรม งานเขียนที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมชวาณาไทย และได้อธิบายให้เห็นการเปลี่ยนแปลง การอธิบายชวาณาไทยในทางการเมือง

ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง งานเขียนแนวโครงสร้างหลวมอธิบายชวาณาไทยว่าไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้า ไม่มีความแตกต่างทางฐานะทางเศรษฐกิจหรือไม่มีชนชั้นระหว่างชวาณาด้วยกันเอง

แต่เมื่อเวลาผ่านไป ชวาณาไทยได้ผ่านประสบการณ์ทางการเมืองที่มากขึ้น เช่นชวาณาหัวแข็งบางส่วน เคลื่อนไหวร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ รวมทั้งการที่ชวาณาบางส่วนเคลื่อนไหวในระบอบประชาธิปไตย เช่นการก่อตั้งสหพันธ์ชวาณาชาวไร่แห่งประเทศไทย ปลาย พ.ศ.2517 เรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกิน และราคาผลผลิตที่เป็นธรรม ตลอดจนการรวมตัวเป็นเครือข่ายเกษตรกรในรูปแบบต่าง ๆ ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ซึ่งการเคลื่อนไหวเช่นนี้มักเป็นการเคลื่อนไหวที่มักมีการเผชิญหน้ากับรัฐ งานเขียนในช่วงเวลานี้จึงเน้นประเด็นความยากจนและชนชั้นในชนบท และการอธิบายคู่ตรงข้ามระหว่างชวาณา กับรัฐ และพัฒนาอธิบายความซับซ้อนมากขึ้น ด้วยการกล่าวถึงผู้มีอิทธิพลในหมู่บ้าน ที่มีบทบาทเป็นตัวกลางหรือกลไกในการควบคุมชนบทให้กับภาครัฐ

อย่างไรก็ตาม การเติบโตของระบบทุนนิยมได้ทำให้นายทุนมีความต้องการกำหนดนโยบายในการพัฒนาประเทศมากขึ้น และแทรกตัวเข้ามาในภาคการเมืองมากขึ้น ตั้งแต่ยุคประชาธิปไตยครึ่งใบที่มีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี อันทำให้นายทุนให้ความสำคัญสนับสนุนพรรคการเมือง และพรรคการเมืองก็ต่อสายเข้าหาและสร้างฐานเสียงในชนบทมากขึ้น อันทำให้นักวิชาการยุค 2530 ค่อนข้างมองพรรคการเมืองอย่างหวาดระแวง โดยมองว่านักการเมือง “ใช้” ชนบทเป็นฐานคะแนนเสียงโดยการซื้อเสียง

แต่เมื่อมาถึงทศวรรษ 2550 นักวิชาการจำนวนมากได้เขียนงานในแนวต่อต้านวาทกรรม โง่ จน เจ็บ และกล่าวว่าเป็นวาทกรรมที่คั่นชั้นกลางในเมือง

กล่าวหาชาวชนบทอย่างไม่เป็นธรรม และพยายามต่อสู้ว่า ชาวชนบทตัดสินใจทางการเมืองอย่างมีเหตุผล ไม่ได้ถูกหลอกขายเสีย หากแต่พิจารณาเลือกพรรคการเมืองโดยดูจากนโยบายที่จะเป็นประโยชน์ต่อตน งานวิจัยบางงานมองว่า ชนบทไม่มีระบบอุปถัมภ์อีกต่อไปแล้ว เนื่องจากพวกเขามีได้ยากจนอีกต่อไป จึงไม่ต้องการการอุปถัมภ์ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ เทียบเท่ากับคนชั้นกลางในเมือง ข้ออ้างว่าไม่มีระบบอุปถัมภ์ มักนำเสนอพร้อมกับประเด็นว่าชาวนาเป็นผู้มีรายได้ปานกลางหรือเป็นคนชั้นกลางระดับล่าง

ประเด็นสำคัญที่ผู้เขียนบทความนี้ต้องการนำเสนอมีอยู่สองประเด็นหลัก คือ

หนึ่ง การเรียกชาวนาโดยรวมว่า “ชาวนาผู้มีรายได้ปานกลาง” ทำให้บังปัญหาความยากจนในชนบท ซึ่งยังมีคนจนอยู่ไม่น้อยกว่าหนึ่งในสี่ของคนในชนบททั้งหมด

สอง ระบบอุปถัมภ์ยังมีความสำคัญในชนบท ไม่เฉพาะแต่ชาวนายากจน แต่แม้คนมีฐานะปานกลางก็ต้องการเข้าไปอยู่ในเครือข่ายการอุปถัมภ์บางประการ ผู้เขียนได้ทบทวนให้เห็นการใช้คำจำกัดความของระบบอุปถัมภ์ว่าเป็นความสัมพันธ์ต่างตอบแทนระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ อันเป็นโครงสร้างอำนาจที่แสดงถึงความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม แต่มิได้มีรูปแบบที่ตายตัว เช่น ระบบนาย-ไพร่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือระบบผู้ใหญ่-ผู้น้อยในชนบท ระบบข้าราชการ-ชาวชนบท ซึ่งเป็นระบบคู่ตรงข้าม (ซึ่งแม้ในช่วงนี้ ผู้ได้อุปถัมภ์ก็สามารถต่อรองกับผู้อุปถัมภ์หรือแม้แต่เปลี่ยนสังกัดการอุปถัมภ์ได้ หากอยู่ในช่วงขาลงของนาย) เรื่อยมาถึงยุค พ.ศ.2530 เมื่อนักวิชาการเริ่มเห็นความซับซ้อนมากขึ้นของระบบอุปถัมภ์ เช่น ข้าราชการ/พ่อค้านายทุน/นักการเมืองท้องถิ่น-ชาวบ้านระดับผู้นำหมู่บ้านที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง-ชาวบ้าน อันเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากขึ้นเป็นสามระดับ

ระบบอุปถัมภ์แสดงโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน และไม่จำเป็นต้องเป็นคู่ตรงข้าม แต่สามารถพัฒนาเป็นสามหรือหลายระดับ ผู้ได้อุปถัมภ์ไม่ต้องเป็นคนยากจนเสมอไป อาจเป็นคนระดับกลางก็ได้

นอกจากนั้น ความซับซ้อนของสิ่งที่ใช้ตอบแทน ผันแปรไปตามระบบการเมืองในระดับที่กว้างกว่า เช่นในความสัมพันธ์นาย-ไพร่ หรือความสัมพันธ์ในชนบทก่อนทุนนิยม แรงงานเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้อุปถัมภ์ต้องการจากผู้ได้อุปถัมภ์ ในขณะที่ยุคทุนนิยมที่มีการเมืองแบบเลือกตั้ง คะแนนเสียงเป็นสิ่งที่นักการเมืองท้องถิ่นต้องการมากกว่า เป็นต้น

แม้ชาวนาจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น มิได้หมายความว่าระบบอุปถัมภ์จะหมดไป การเข้าสังกัดพรรคการเมือง หรือต่อรองกับพรรคการเมืองในการเลือกตั้งที่นักวิชาการเรียกว่า “สังคมการเมือง” (Political Society) ก็เป็นการสร้างความสัมพันธ์และต่อรองในรูปแบบระบบอุปถัมภ์รูปแบบหนึ่ง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2530. *บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนายุคใหม่*. กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือเล่มสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จามะรี เชียงทอง และทัศนีย์ ธรรมดิน. 2554. “แรงงานข้ามพรมแดนในบริบทของการขยายตัวของพืชไร่และไม่ยืนต้นในที่ดินขนาดใหญ่”. ใน จามะรี เชียงทอง และคณะ, *ชนบทไทย เกษตรกรระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน*, หน้า 51-94. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จามะรี เชียงทอง, วัฒนา สุกันศีล, จีรวัดน์ รักชาติ, สว่าง มีแสง และปริญาวัลย์ ใจปันตา. 2554. *ชนบทไทย: เกษตรกรระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน*. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จามะรี เชียงทอง. 2554. “การกลายเป็นแรงงานรับจ้างและความแตกต่างและหลากหลายทางสังคมและเศรษฐกิจในพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท”. ใน จามะรี เชียงทอง และคณะ, *ชนบทไทย เกษตรกรระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน*, หน้า 335-368. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. 2557. *ชนบทไทย: จากอดีตสู่อนาคต*. หนังสือชุดสู่อนาคตไทย จัดทำโดยแผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. 2533. “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนา”. ใน อนัญญา ภูงคกุล (บ.ก.), *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*, หน้า 204-261. เอกสารวิชาการอันดับที่ 61 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทามาตา, โยชิฟูมิ. 2543. (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2539) “อิทธิพล” และ “อำนาจ”: การเมืองไทยด้านที่ไม่เป็นทางการ. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คูวินพันธุ์ (บ.ก.). 2543. (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2539), *ระบบอุปถัมภ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทอร์ตัน, แอนดรู. 2533. “บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบท”.

ใน อนัญญา ภูซงคกุล (บ.ก.), *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*, หน้า 31-74. เอกสารวิชาการอันดับที่ 61 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ปฐมพงศ์ มโนหาญ. 2555. “การเมืองเรื่องการเลือกตั้งบนวิถีความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท (ปี พ.ศ.2520-2554): กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลบ้านดู่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย”. ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว (บ.ก.), *การเมืองประชาธิปไตยในท้องถิ่นภาคเหนือ*, หน้า 33-72. ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคิด พิริยะรังสรรค์ (บ.ก.). 2535. *รัฐทุน เจ้าพ่อท้องถิ่นกับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิสิษฎ์ นาสี และชัยพงษ์ สำเนียง. 2556. “การเลือกตั้ง: การสร้างเครือข่ายและสายใยความสัมพันธ์ในการเมืองระดับท้องถิ่น”, *วารสารสถาบันพระปกเกล้า* ปีที่ 11 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม 2556. หน้า 77-109.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2540. “พลชนชั้นกลางไทย”, *มติชนสุดสัปดาห์* (17) 859.

วัฒนา สุกันศีล และกิ่งแก้ว ทิศติง. 2554. “บ้านเซตะวัน: จากบ้านป่าดงร้างสลายกลายเป็นบ้านคนงานในนิคมฯ”. ใน จามะรี เชียงทอง และคณะ, *ชนบทไทย เกษตรกรระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน*, หน้า 183-244. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรสม กฤษณะจุฑะ. 2554. “ยุทธวิธีการดำรงชีพและการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาอีสาน”, *วารสารศิลปศาสตร์* มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ เสรีนิยมใหม่ ในเศรษฐกิจอีสาน (1). หน้า 270-299.

อดิน รพีพัฒน์. (ม.ร.ว.). 2518. *การจัดระเบียบสังคมไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น*. แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรพรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พิธเนศ.

- _____. 2543. “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คูวินพันธุ์. (บ.ก.). 2543. (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2539). *ระบบอุปถัมภ์*, หน้า 137-184. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิชาติ สถิตนิรามัย, ยุกติ มุกดาวิจิตร และนิติ ภาวครพันธุ์. 2556. *ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย*. หนังสือชุดสู่อนาคตไทย. แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.) สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คูวินพันธุ์. (บ.ก.). 2543. (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2539). *ระบบอุปถัมภ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2543. “หมู่บ้านในสังคมไทย: ข้อโต้แย้งทางความคิด”. ใน จรัญ โฆษณานันท์ (บ.ก.), *วิถีสังคมไทย: สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษปริทัศน์* พนมยงค์, หน้า 99-165. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2546. (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2538), *สองนคราประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: ทิปปิง พ้อยท์ เพรสส์.
- ฮอลล์, แอนโทนี. 2543. “ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์: แนวคิดและคำศัพท์”. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คูวินพันธุ์. (บ.ก.). 2543. (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2539), *ระบบอุปถัมภ์*, หน้า 25-38. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (แปลและเรียบเรียงโดย ชญาดา ศิริภิรมย์)
- แฮงส์, ลูเซียน เอ็ม. 2543. “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแควดวง”. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คูวินพันธุ์. (บ.ก.). 2543. (พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง 2539), *ระบบอุปถัมภ์*, หน้า 185-218. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (แปลและเรียบเรียงโดย ชญาดา ศิริภิรมย์)

ภาษาอังกฤษ

Chatterjee, Partha. 2004. *The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of the World*. New York: Columbia University Press.

_____. 2008. "Peasant culture in the twenty-first century" in *Inter-Asia Cultural Studies*, Online Publication Date 1 March 2008, pp. 116-126.

Chayan Vaddhanaphuti. 1993. "Tradition of Village Study in Thailand". In Hirsch, Phillip (ed.), *The Village in Perspective: Community and Locality in Rural Thailand, Chiang Mai*. Social Sciences Research Institute, Chiang Mai University. pp. 9-38.

Embree, John F. 1950. "Thailand: A Loosely-Structured Social System", *American Anthropologist* 52: pp. 181-193.

Ginsborg, Paul. 2008. *Democracy: Crisis and Renewal*. London: Profile Books.

Hanks, Lucien M. 1962. "Merit and Power in Thai Social Order", *American Anthropologist* 64(6): pp. 1247-1261.

_____. 1975. "The Thai Social Order as Entourage and Circle", in Skinner, G. Williams and Thomas Kirsch (eds.), *Change and Persistence in Thai Society*. Ithaca: Cornell University Press. pp. 185-218.

Kearney, Michael. 1996. *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective*. Boulder, Colorado: Westview Press.

Keyes, Charles. 2010. "From Peasants to Cosmopolitan Villagers: Refiguring 'Rural' in Northeastern Thailand". Paper presented at the International Conference on Revisiting Agrarian Transition in Southeast Asia, May 13-15, 2010, Chiang Mai.

Phillips, Herbert P. 1965. *Thai Peasant Personality*. Berkeley: University of California Press.

- Potter, Jack M. 1976. *Thai Peasant Social Structure*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Scott, James C. 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven and London: Yale University Press.
- Sharp, Lauriston, and Hanks, Lucien M. 1978. *Bang Chan: Social History of a Rural Community in Thailand*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Shanin, Teodor. 1979. *Peasant and Peasant Societies*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Turton, Andrew. 1978. "The Current Situation in the Thai Countryside", in Andrew Turton, Jonathan Fast and Malcolm Caldwell (eds.), *Thailand: Roots of Conflict*. Nottingham: Spokesman Books. pp. 31-74.
- Walker, Andrew. 2012. *Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.